

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1967

Cilt : XV

Yayın Komisyonu :

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, *Dekan*

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, *Başkan*

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. M. Tayyib OKIÇ

Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK

Mustafa FAYDA, *Sekreter*

Yıl : 1967

Cilt : XV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

№ : XV

№ : LV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARİHİNDEN YERİNE KURULAN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ .1968

İ Ç İ N D E K İ L E R

Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Seyyid 'Aziz Mahmud Hudâyi..</i>	1
Doç. Dr. Talât KOÇYİĞİT, <i>I. Goldziher'in Hâdisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi</i>	43
—, <i>Mevzû Hadislerin Zuhuru</i>	57
Doç. Dr. Necati ÖNER, <i>Klasik Mantukta Modalite.....</i>	69
Doç. Dr. Cavit SUNAR, <i>Heraklit ve Oluş Meselesi</i>	87
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>'Abdurrazzâk İbn Hemmâm ve Tefsiri</i>	99
—, <i>Vücûhu'l-Kur'âna Dâir Bilinmiyen Yeni Bir Eseri</i>	113
Osman KESKİOĞLU, <i>Türkiye'de Matbaa Te'sisi ve Mushaf Basımı</i>	121
Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, <i>İbâdilere Ait Bazı Metinler</i>	141
Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, <i>İbn Bâcce ve Felsefesi.....</i>	151
Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslâmda Olgun İnsan (İnsan-ı Kâmil)</i>	155
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>Tunusta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçişi</i>	173
Doç. Dr. Katherina MOMMSEN, Çev. Beyza MAKSUDOĞLU, <i>Goethe ve İslâm</i>	187
<u>Kitap Tanıtma ve Tenkitleri :</u>	
<i>The Kurrah Papyri from Aphrodito in the İnstitute (Dr. Hüseyin Atay)</i>	213

—, <i>The Rise of the North Arabic Script and its Kuranic Development With a full Description of the Kuran Manuscriptis in the Orientale Institute</i>	219
—, <i>Studies in Arabic Papyri I</i>	
<i>al-Arab fi Hazaratihim ve Sakafetihim ila Ahiri'l-Asri'ul-Emeviyyi</i> (Mustafa Fayda)	225

TUNUSTA HÂKİMİYETİN DAYILARDAN BEYLERE GEÇİŞİ

Dr. MEHMET MAKSUDOĞLU

GİRİŞ

Bundan önceki bir makalemizde*, Osmanlı idaresindeki Tunusta hâkimiyetin beylerbeylerden dayılara nasıl geçtiğini incelemiş, bu arada, dayı kavramı ile ilgili -dayı sözünün, Sinan Paşa'nın 1574** yılında Tunusta bıraktığı 4000 yeniçeriden her 100 neferin başında ki subaya delâlet ettiği yolundaki- çok yaygın bir yanlış düzeltilmiş; 100 neferin başındaki subayın dayı değil, bölükbaşı olduğunu, dayıların 999/1591 yılında yeniçerilerin Divanı basarak bölükbaşları öldürmelerinden sonra beliren kümelerin başkanları olduklarını ve hâkimiyeti fiilen ele geçirdiklerini belirtmiştik. Dördüncü Dayı Yusuf çağında Vatan Beyi Murad'a paşalık gelmesiyle (1041/1631) hâkimiyetin beylere kaymağa başladığına da işaret etmiştik. Bu makalede, Tunus hâkimiyetinin dayılardan beylere nasıl geçtiğini belirtmeğe çalışacağız. Konunun iyice anlaşılabilmesi için, bazı nirengi noktalarının hatırlanması yerinde olacaktır:

Bilindiği üzere, Sinan Paşa 982/1574 yılında Tunusu Osmanlı Ülkesine katıp İstanbula dönerken, bir Ağa başbuğluğunda 4000 yeniçeri bırakmıştı¹. Bu yeniçeri Ağasının bir kethüdası, 8 çavuşu ve iki dilmacı vardı². Ülkenin umumî hâkimi, paşa rütbesindeki Beylerbeyi idi ve ilk Beylerbeyi olarak Haydar Paşa bırakılmıştı³. Ülkede yol güvenliğini sağlamak ve vergiyi top-

* Bkz: M. M., *Tunusta Dayıların Ortaya Çıkışı*, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XIV (1966) s. 189 - 202, Ankara 1967.

** Adı geçen makalede Tunusun alınışı, Tunusun yerli kaynaklarına dayanılarak 981/1573 te gösterilmiş ve Osmanlı kaynaklarına göre 982 / 1574 te olduğu belirtilmişti (dipnotu: 15). Başbakanlık Arşivinde bulunduğu bir belgeye dayanarak fethin 982/1574 te olduğunu bildiren Tunuslu araştırmacı Abdulcelil Temîmî'ye teşekkür ederim.

1 *al-Mûnis*, s. 179; *al-İthâf*, C. II, s. 26.

2 Aziz Sâmih İter, *Şimâli Afrikada Türkler*, C. II, s. 125.

3 Husayn Hoca, *Başâir, Zayl*, s. 3, Tunus 1326/1908.

lamak için*** bir de Emîru'l Evtan: Bucaklar Beyi bırakılmıştı, ilk Bey Ramazan'dı⁴. Böylece Tunusta paşalık düzeni yerleşti, Tunusa İstanbul'dan paşalar geldi⁵.

Bu durum, zilhicce sonu 999/20 Ekim 1591 de yeniçerilerin toplantı hâlindeki Divana baskın yapıp bir saat içinde 80 bölükbaşı öldürmelerine kadar sürdü⁶. Subay kadrosunu ortadan kaldıran yeniçeriler hiziplere ayrıldılar, bu hiziplerin başkanlarına dayı deniyordu. Gereklikçe, sayıları 300 e yaklaşan dayılar, Kasaba (Tunus kentindeki iç kale) da toplanıp görüşürlerdi. Dayıların içinde şahsî gücü veya taraftarlarının çokluğu ile sivrilenler, Tunusun fiili hâkimi oldu. Hâkimiyet sahnesinde beliren ilk dayılar Rodoslu İbrahim, Musa, Osman, Yusuf, Usta Murad ve Ahmed Hoca olmuştu⁷.

Hakimiyetin Beylere Geçışı

Yusuf, 1019/1610 yılında Osman Dayı'nın yerine geçince, Bucaklar Beyi bulunan Ramazan'ı işinin başında bırakmıştı⁸. Ramazan Bey R. Şâni 1022/Mayıs 1613 te vefat etmiş, Recep adında bir kardeşi, Süleyman adında bir oğlu ve yetiştirip beylik işlerinde kullandığı birkaç kölesi kalmıştı. Bunların herbiri, ölen Ramazanın yerine Bey olmak istedi. Yusuf Dayı, Ramazan Beyin kâtibi Abû Şandel'e danışarak kölelerden Murad'ı Bey yaptı. Murad Bey, aslen Korsika'lı idi. küçükken efendisi Ramazan Bey elinde müslüman olmuştu⁹.

Yusuf Dayı, Murad Bey'i, Kâf kenti yöresinde karışıklıklar çıkaran ve bir ara Cezâyir-Tunus savaşına yol açan Şannûfoğulları üzerine bir ordu ile gönderdi. Murad Bey, Kâfi kuşatarak zaptetti 1038/1628-9. Murad Bey, 7 yıldır ayaklanmış olan Hâmm'e'yi de aldı, Vislât Dağı, Amdûn gibi yerlerde ayaklananları da sindirdi¹⁰.

Yusuf Dayı, yumuşak huylu bir kişi idi, halk, kendisine, bir velî imiş gibi, 'Sîdi Yusuf' derdi. Murad Bey, muktedir, işbilir bir kişi idi. İstanbulla

*** Bey'in işi, mâlî işleri yürütmekti. Bey sözünün, Tunus kaynaklarında بای biçiminde yazılmakta oluşu, Doğu Türkçesinde 'zengin' demek olann Bay sözünü hatıra getiriyordu. Prof. Dr. Faruk Sümer, Batı'da bu anlamda kullanılışın pek yaygın olmadığını söyleyerek bu yanlışımı düzeltmiştir. Kendilerine teşekkürlerimi sunarım.

4 Başâir, Zayl, s. 3; al-İthâf, II, 27.

5 al-Mûnis, s. 179.

6 Başâir, Zayl, s. 4; al-İthâf, II 27.

7 al-Mûnis, s. 180.

8 al-İthâf, II. 32.

9 al-İthâf, II. 35.

10 al-Mûnis, s. 186, 187; al- İthâf, II, 33.

hediyeler göndererek istemesi üzeri üzerine, Murad Bey'e 1041/1631 yılında paşalık gelmişti¹¹. Bilindiği gibi, dayıların hâkimiyeti fiilî bir hâkimiyetti, hukukî ve nazari hâkim, paşa rütbesindeki Beylerbeyi idi*. Murad Bey'e paşahgın geldiği tarihte Tunus Beylerbeyi, Başbakanlık Arşivi'ndeki bir kayda göre, Mahmud Paşa'dır¹². Murad Paşa, Beyliği, oğlu Hammûda'ya bırakmış, aynı yıl içinde vefat etmişti¹³.

Murad Paşa oğlu Abû Muhammad Hammûda, Bey olunca, atasının kâtibi Abu Şandel'i kâtip olarak kullandı. Beyler, yılda iki kez, ordu ile çıkar, yol güvenliğini yoklar, sağlar, vergi toplarlardı. Ordu ile yazın Tunusun kuzey bölgesine, kışın güney bölgesine gidilir, o yörelerin vergisi toplanırdı. Hammûda Bey, 1041/1631 yılında, kış vergisini toplamak üzere ordu ile çıktı, güneye yönelip Kayravan'a geldi, o yörede sık sık ayaklanan Sa'idoğulları göçebe boyunu oradan uzaklaştırdı, Trablus'a sürdü. Kölesi Ali al-Hannâşî'yi Kayravan'a vâli yaptı¹⁴. Hammûda Bey, görüldüğü gibi, Tunus Ülkesi içinde geniş ölçüde tasarrufta bulunuyor, Kayravan gibi büyük bir kentin başına kendi kölesini vâli olarak bırakabiliyor. Sa'idoğulları gibi kalabalık bir kabileyi Tunus dışına sürebiliyordu. Tabii, bütün bunları, görevi "vergi toplamak, ülke içinde yol güvenliğini sağlamak" olan kişi olarak yapıyordu, teâmüle göre Dayı'nın buyruğu altındaydı. Ancak, bu konuda, hatırdı tutulması gereken şu nokta vardır: Beyler, başlangıçta, bütün öteki ileri gelenler gibi, Tunus Beylerbeyine bağlı idiler. Bölükbaşlarının, çerilere çok kötü davranması üzerine 999/1591 de çeriler Divan'ı basıp 80 bölükbaşını öldürün-

11 *al-Mûnis*, s. 186; *Başâir, Zayl*, s. 5; *İthaf*, II, 35.

* Tunus Beylerbeyliğinde bulunmuş ilk paşalar şunlardır:

- 1- Haydar: 982 / 1574 - 983 / 1576
- 2- Recep : 893/1576 - C. Ulâ 984 / Temmuz 1576
- 3- Haydar (ikinci kez): 984 / 1576 - 986 / 1578 - 79
- 4- Ramazan: 986 / 1578 - 79 - C. ulâ 987 / 1579
- 5- Cafer - : 987 / 1579 - 989 / 1581
- 6- Mustafa : 989 / 1581 - 993 / 1585
- 7- Hasan : 993 / 1585 - 996 / 1588
- 8- Muhmed : 996 / 1588 - 999 / 1590
- 9- Cafer (ikinci kez): 999 / 1590 - 1000 / 1591
- 10- Hüseyin 1000 / 1591 - 1003 / 1594

12 *Divân-ı Hümayûn*, Ruûs Kalemi B.C. Sayı 266, varak 55 a. Bu ruûs defterindeki kayda göre, Tunus R.A. 1041 de Mahmud Paşa üzerindedir, 1043 C. Ahire başlarında eski Cezâyir Beylerbeyi Ahmed Paşaya, 1051 de Dimyat Sancağı mutasarrıfı Ali Paşaya tevcih edilmiştir.

13 *İthaf*, II, 35.

14 *İthaf*, II, 36.

ce, başkent Tunusu korumak ve çerilerin işlerine bakmak üzere bir dayı'ya yetkiler verilmişti¹⁵. Yani, dayı'nın hâkimiyeti, "çerilerin işlerine bakmak" görev ve yetkisinden doğan, çerilere dayanan fiilî bir hâkimiyetti. Bey ise, yılda iki kez, ordu ile çıkıyor, vergiyi topluyor, ayaklanmış göçebeler varsa onları sindiriyor, tabii ki ün ve nüfuz sahibi oluyordu. Başkent dışındaki halkın, kendisinden vergi alan, bulunduğu yerde güvenliği sağlayan, kısacası, hüküm süren kişi olarak karşısında daima Bey'i bulduğu göz önünde tutulursa, Bey'in başkent dışında nasıl bir nüfuza sahip olduğu kolayca tahmin olunabilir.

Öte yandan, Yusuf Dayı, çok geçmeden 1047/1637 de öldü, yaptırdığı Türk Çarşısının başındaki ünlü câmiinin avlusundaki türbesine gömüldü¹⁶.

Yusuf Dayı ölünce, kölelerinin önyak oluşuyla, Usta Murad Reis dayılığa getirildi. Usta Murad çağında halk, en müreffeh hayatı yaşadı.¹⁷ Kendisini öldürmeğe yeltenen bir çeri topluluğunu ortadan kaldıran Usta Murad Dayı, 1050/1640 yılında eceliyle öldü.¹⁸

Çerilerin uygun görmesiyle, kendilerine yumuşak davranan Divan kâtibi Uzun Ahmed, Dayı oldu. Bir ara kâtlık oldu, Hammûda Bey* ve Yusuf Dayıoğlu Ahmed Çelebi, yoksullara ekmek dağıttılar¹⁹.

Çerilerin çok sevdiği, kendisine bağlı bulunduğu Ahmed Hoca** Dayı'nın karşısına çıkmayı uygun bulmayan Hammûda Bey, hediyeler vererek Dayıyı kendisine çekmeğe, kazanmağa çalıştı²⁰.

Ahmed Hoca çağında (1050/1640 - 1057/1647) Süleyman Bey'in ölümüyle, Hammûda Bey'in vatan beyliğinde rakibi kalmadı²¹. Gücü gitikçe artan Hammûda Bey ile Dayı'nın arası, Hamide Aşûr adında birisi yüzünden gerginleşti ise de Hammûda Bey bu vartayı atlattı²². Ahmed Hoca, 1057/1647 de vefat etti²³.

15 *Başair, Zayl*, s. 4. ; *İthâf*, II, 28.

16 *al-Mûnis*, s. 187; *İthâf*, II, 34.

17 *al-Mûnis*, s. 187.

18 *al-Mûnis*, s. 188; *Başair, Zayl*, s. 6; *İthâf*, II, 38.

* Hammûda Bey'e Muhammed Paşa da denilmektedir; bkz: *al Mûnis*, s. 189.

19 *al-Mûnis*, s. 189.

** Hoca, burada, kâtip mânâsına olup Uzun Ahmed'in Divan kâtipliğinden kinayedir.

Daha sonra görülecek olan 'hoca' ünvanlı dayılar ekseriyetle kâtiplikten gelmez.

20 *İthaf*, II, 38, 39.

21 *al-Mûnis*, s. 189; *Başair, Zayl*, s. 6; *İthâf*, II, 36.

22 *al-Mûnis*, s. 189.

23 *al-Mûnis*, s. 190; *Başair, Zayl*, s. 6; *İthâf*, II, 39.

Dayı'nın ölümü sırasında imamı Abû Abdillâh Muḥammad Burnâz, kendisine kelime-i şehâdet telkin ediyordu. Ölünce Burnâz, orada beklemekte olan ileri gelenlerin yanına çıktı. Bekleyenler arasında dayı adayı kötü huylu, asık yüzlü zorba Murad Kırık da vardı. İmam, Uzun Ahmed'in ölümünü bildirip, "dayılık için Hacı Mehmed Lâz'ı vasiyet etti" dedi, ilerleyip Hacı Mehmed'in elini öperek bey'at etti, oradakiler de ona uydu²⁴.

Hacı Mehmed Lâz Dayı, ilk zamanlar Kasaba'da oturdu, sonra, evi yapılıncaya oraya taşındı²⁵. Bu dayı, 1063/1653 yılında öldü, yerine Hacı Mustafa Lâz, Dayı oldu²⁶.

Hacı Mustafa, Hammûda Bey'in uygun görüşü ile, onun seçtiği kişi olarak Dayı olmuştu. Bu konuda iki rivâyet vardır:

Bu olaylara (1063/1653) zaman bakımından en yakın kaynak *al-Mûnis* (yazılışı: 1092/1681), Hacı Mehmed'in ölümü üzerine, ileri gelenlerin, Bey'e kişi gönderip danıştıklarını, Bey'in uygun görüşü üzerine Hacı Mustafa'ya bey'at ettiklerini belirtir²⁷.

İthâf yazarı Ahmad b. Abî'z ziyâf'a göre ise, Hacı Mustafanın Dayı oluşu şöyledir: Hacı Mehmed Dayı sayılanmış, sayrılığın uzamış, bu arada, vergi toplama zamanı gelmişti. Hammûda Bey, kendisinin başkent dışında bulunduğu sırada Dayı ölürse, eski dayı adayı Murad Kırık'ın Dayı olmasından çekindi, Kasaba Ağası Mustafa Karagöz* ile görüştü, ona Murad'ın sertliğini hatırlattı, kendisinden, Hacı Mustafa Lâzın dayı olması için çalışmasını istedi. maddî karşılık da vâdetti. Mustafa Lâz, dürüst ve yumuşak bir kişi idi. Hacı Mehmed Dayı ölünce, Kasaba Ağası Mustafa Karagöz, Kasaba kapısı önüne bir hasır attı. kılıcını sıyrdı, oturup bekledi. Murad Kırık ve taraftarları gelince, Karagöz kalkıp niye geldiklerini sordu. Murad, "başa kimin geçeceğine bakmağa" dedi. Karagöz, bunun Divanın işi olduğunu söyledi, Murad ve yanındakiler döndü, Hacı Mustafa Lâz'ı çağırarak Karagöz, onu dayılık makamına oturttu ve bey'at etti²⁸. İthâf yazarı, bu olaylardan çok sonra yaşamış olmakla birlikte (öl. 1291/1874) kendisinin köklü ve

24 *İthâf*, II, 39.

25 *al-Mûnis*, s. 190; *Başâir, Zayl*, s. 6; *İthâf*, II, 39.

26 *al-Mûnis*, s. 191; *Başâir, Zayl*, s. 6; *İthâf*, II, 39.

27 *al-Mûnis*, s. 191; « . . . فبعثوا يشاورونه في من يتولى دايا فأشار بتولية »

الحاج مصطفى لاز معند ما جاء امره السعيد بايعة العسكر .

* İthâf'ta Kara Öküz (قاره اكوز) olarak geçmekte ise de doğrusu, diğer kaynaklarda olduğu gibi, Karagöz (قره كوز) olmalıdır.

28 *İthâf*, II, 39, 40.

devlet hizmetine önemli kişiler vermiş bir âileden gelmiş olması, anlattıklarının, kendisine bu elverişli ortam içinde, sözlü bilgi olarak intikal edebileceğini düşündürüyor ve kabule meylettiriyor.

Her ne olursa olsun, muhakkak olan 1063/1653 de, Hacı Mustafa'nın, Hammûda Bey'in isteği ve uygun görüşüyle Dayı olduğudur²⁹ ve Hammuda Bey, yumuşak huylu bir kişinin Dayı olmasına bilhassa dikkat etmiştir.

Hacı Mustafa'ya bey'at edildiğinin ertesi günü Hammûda Bey seferden dönmüş, Hacı Mustafa'nın durumu sağlanmış, dayılığa istekli olanların ümitleri kırılmıştır³⁰.

Hammûda Bey'in durumu, Dayılığa kendisinin getirdiği Hacı Mustafa Lâz çağında çok sağlamlaştı, güçlendi. Dayı'ya bir ev veren ve onu kendi câriyelerinden biriyle everen Hammûda Bey, durumu uygun görerek İstanbul'dan paşalık istedi, o günedek o bölgeden Osmanlı Devletine gönderilmiş olan hediyelerin en değerlisini gönderdi. Paşalık geldi, fermanda kendisine "Paşa oğlu Paşa" diye hitabedilmişti 1068/1658³¹. Böylece, Hammûda Paşa'nın durumu bir kat daha kuvvetlendi. Hacı Mustafa, âdeta sadece Dayı ünvanını taşıyor ve maaşını alıyordu, işlerin çoğu Hammûda Bey'in görüşüne göre yürütülüyordu³². Hammûda Bey, Dayılığa getirmek için Hacı Mustafa'yı seçmekle isabet etmişti. Çünkü, ancak onun gibi gayet yumuşak, kan dökmekten hoşlanmaz bir kişinin dayılığında hâkimiyeti kendisine kaydırabilirdi. Gerçekten, Hacı Mustafa, çok uysal ve kan dökmeyi sevmeyen bir kişi idi; çağında, müftülere ve Kadı'ya danışıldıktan, fetvâ alındıktan sonra sadece iki kişi öldürüldü³³. Hacı Mustafa Lâz Dayı 1075/1665 yılında vefat etti³⁴. Dayı'nın ölümü üzerine, Mustafa Karagöz, kimseye danışmadan, kendi kendine Dayı oldu, kendini kabul ettirdi.

Heybetli, yürekli bir kişi olan Karagöz'den herkes korktu, küçük suçları bile ölümle cezalandıran bu dayı çağında, bir suçla ittihat edilenler, Tunus'tan kaçtılar, ancak bu dayının ölümünden sonra geri döndüler³⁵.

29 bkz. msl. *Başâir, Zeyl*, s. 7.

30 *al-Mûnis*, s. 191.

31 *al-Mûnis*, s. 192; *Başâir, Zayl*, s. 7; *İthâf*, II, 36.

32 *al-Mûnis*, s. 192.

33 *İthâf*, II, 40.

34 *al-Mûnis*, s. 192; *Başâir, Zayl*, s. 7; *İthâf*, II, 40.

35 *al-Mûnis*, s. 193; *İthâf*, II, 41.

Mustafa Karagöz le fiilî hâkimiyet, birdenbire, tekrar Dayı'ya geçti. Karagöz'ün sertliğinden, korkusundan, işler aksadı. Divan üyelerinin, devlet memurlarının çoğu, ondan çekinerek, hiçbir iş göremez oldu.

Hammûda Paşa, 1076/1666 da vefat etti³⁶ Artık, Tunusu en güçlü kişisi tekrar Dayı'dır. Karagöz'ün iki yakını, Sinoplu Ahmet ve Çakal Hüseyin, yerine geçmek için kendisini ağıladılar³⁷. Çünkü, başa geçmek için, Dayı'nın ölümü yetecekti. Ancak, Karagöz ölmedi, akli dengesi bozuldu, ileri gelenler, Karagöz'ü hal'ettiler, *zilka'de* 1077 mayıs 1667³⁸. Karagöz, *Zilhicce* 1077/*Haziran* 1667 de öldü. Karagöz, hal olduğu gün Sinoplu Ahmedle Çakal Hüseyini Tunus kenti dışına sürmüştü, isteklerine kavuşamadılar³⁹.

Karagöz'ün yerine, ünlü bir denizci olan Hacı Mehmet Hacıoğlu'na Dayı olarak bey'at edildi. Dayı olduğu gün Karagözle karşılaşır korkan Hacıoğlu'nun akli dengesi bozuldu⁴⁰, bir iş buyurup vazgeçer oldu. İşleri, iki Divan kâtibi, Şaban Hoca ve Mehmed Bıçare yürütmeğe başladılar⁴¹.

Hammûda Paşa oğlu Murad Bey, Divan üyeleriyle, Hacıoğlu'nun durumunu gördü, onun, ruhî dengesi bozuk olarak dayılığa devam etmesinin uygun olmadığını söyledi. Orada bulunan kâtip Mehmed Bıçare, kimin dayı olmasını istediğini sorması üzerine Murad Bey kendisine yakın birkaç kişinin adını ileri sürdü. Bıçare, Murad Bey'in, dayılığa kendine bağlı birini getirip hâkimiyeti tamamen ele geçirmek istediğini anladı. Murad Bey'e işi kolay gösterip öteki kâtip Şaban Hoca'ya giderek Murad Bey'in niyetini anlattı, böyle bir işin, büyümeden önce, başlangıçta önlenmesinin kolay olacağını söyledi, onu fırsatı kaçırmamağa teşvik etti ve kendisine bey'at etti. Divan üyeleri de Şaban Hoca'ya bey'at etti, toplar atıldı⁴². Hacıoğlu hal'olundu, 1080/1669 veya 1081 / 1670⁴³.

Murad Bey, durumu öğrenince, tepki göstermedi, yeni Dayı Şaban Hoca'yı kutlamağa gitti. Adete göre Dayı'nın ayağa kalkması gerekirken Şaban Hoca kalkmadı. Murad Bey, kızgınlığını belli etmedi.

36 *al-Mûnis*, s. 193.

37 *al-Mûnis*, s. 193; *İthâf*, II, 41.

38 *al-Mûnis*, s. 193; *Başâir*, *Zayl*, s. 7; *İthâf*'a göre, Karagöz'ün hal'i 1076 / 1666 da ise de, eski kaynakların verdiği tarihin doğru olması ihtimali daha kuvvetlidir.

39 *al-Mûnis*, s. 193.

40 *İthâf*, II, 43.

41 *al-Mûnis*, s. 194. *İthâf*, II, 43.

42 *İthâf*, II, 43, 44.

43 *al-Mûnis*, s. 194; *Başâir*, *Zayl*, s. 8; *İthâf*, II, 43.

Dayı, işleri yumuşaklıkla yürüttü, halka kendini sevdirmeye çalıştı⁴⁴. öte yandan, Murad Bey, Dayı'nın karşısına dikilmedi, onu kendine çekmeye çalıştı. Bu arada Şaban Dayı'ya bir ev satın aldı. Tabii, bu dostça ilişkiler görünüşte idi. Dayı da, Bey de tek başına hâkim olmak istiyordu. Öyle ki, Dayı, Murad Bey yerine başka birini Bey yapmak istedi⁴⁶. Murad Bey, kış vergisini toplamak için ordu ile çıkmıştı. Durumu öğrenince, kimseye birşey demeden 1082/1671-72 kışında Tunusa yöneldi. Murad Bey Tunusa yaklaşıncı, ileri gelenler, âdet üzere kendisini karşılamaya çıktı. Bey, bunlar arasında, Şaban Hoca'nın birkaç yakını tutturdu⁴⁷. Divan üyelerine mektup yazarak Dayı'nın kendisine karşı olan tutumundan şikâyet etti Dayı Şaban Hoca, Murad Bey'in gönlünü almak için ileri gelenleri gönderdi, niyetini inkâr etti. Murad' Bey, ileri gelenlerle Şaban Hoca'nın hal'ini konuşup kararlaştırdı. Divan üyeleri, Şaban Hoca'yı dayıkıtan hal'etti 14 *Zilhicce* 1082/16 *Nisan* 1672.

Tunus yakınlarında, orduda, Divan üyeleri Menteşeli Hacı Mehmed'e bey'at ettiler, elini öptüler, Bey önünde Dayı'nın elini öpme âdeti o gündenberi devam etti. Menteşeli'yi dayılığa Murad Bey'in uygun gördüğü muhakkaktır çünkü Divan üyeleri, Şaban Hoca'yı hal'edince buyruğunda bir ordu bulunan Murad Bey, o anda en sözü geçer kişi idi. Dayı olacak kişiyi onun uygun görmesi şarttı. Tabii ki Murad Bey, dayılığa, yumuşak, söz dinler, hattâ âciz birisini uygun görecekti. Nitekim, Menteşeli'nin dayılığı süresince hiçbir işe karışmadığı, sadece ünvan ve maaşla yetindiği görülüyor⁴⁸.

Eski Dayı Şaban Hoca, Kasaba'dan evine çıktı, sırasıyla Ra's-u't Tabi-ya'ya, Ra's-u' Cabal'e Zagvan'a gönderildi, *Zilka'de* 1083/*Subat* 1673 de öldü Tunus'a getirilip gömüldü⁴⁹.

Kuvvetli bir şahsiyet olmadığı anlaşılan Menteşeli'nin, başlarına kukla gibi dikilmiş olması, çerilerin hoşuna gitmedi. Murad Bey, ordu ile güneğe çıkınca, Menteşeli'yi küçümseyen, öte yandan, Murad Bey'in tek başına hâkim olmasını istemeyen çeriler ve bazı Divan üyeleri, 17 *Zilka'de* 1083/7 *Mart* 1673 de Kasaba'ya girip Menteşeli'yi hal'ettiler. Eski yerli kaynaklar, Menteşeli'nin hal'inde, o zamanın Tunus Paşası'na danışıldığını belirtmekle birlikte, bu Beylerbeyinin adını vermemektedirler⁵⁰.

44 *İthâf*, II. 44.

45 *al-Mûnis*, s. 194.

47 *al-Mûnis*, s. 195.

48 *al-Mûnis*, s. 195; *İthâf*, II, 45.

49 *İthâf*, II, 45.

50 *al-Mûnis*, s. 195; *Başâir*, *Zayl*, s. 8.

Zagvan'a gönderilen Menteşeli, orada ölünce, Tunusa getirilip gömüldü⁵¹. Menteşeli'yi hal'edenler, Hacı Ali Lâz'ı Dayı yaptılar. Murad Bey'in kardeşi Muhammad al-Hafsî, Tunustan kaçarak kayravan yöresinde Bey'le görüştü, olanları anlattı.

Tunus kentindekiler Murad Beyi azledip Mehmed Ağa'yı Bey yaptılar, yeni Bey, Tunus çarşılarında dolaştı⁵².

Murad Bey, ülkenin çeşitli yerlerinden topladığı kuvvetlerle geldi, Mehmed Ağa ile Mellâsin yöresinde yapılan savaşı kazandı, çerilere aman verdi, Memi Cemel'i Dayı yapmalarını buyurdu⁵³.

Memi Cemel'e Divan'da bey'at olundu. Yeni Dayı, Kasaba'ya kapanmış olan Hacı Ali Lâz ve Mehmet Ağa ile yanındakilere aman verildiğini bildirdi çıktılar, Veli Seyyidi Muhriz b. Halef'in türbesine sığındılarsa da öldürüldüler. Murad Bey'in, kendisine muhalif olanları sindirme ve öldürme işi bir ay sürdü⁵⁴. Böylece, Tunusta, artık görünüş ve gerçekte, biçim ve özde hakim tek kişi Bey oldu, Bey'in durumu sağlaştı. Dayı, Bey'in istediği kişi olmuştur ve Beylerbeyinin bu olaylar sırasında, adı bile anılmamaktadır.

Memi Cemel, 1084/1673 de Dayı olmuştur. İlk zamanlarda bütün işler, Bey'in isteğine göre yürütülürdü, sonradan durum yine değişti. Memi Cemel'in durumunun güçlenmesinde, Murad Bey'in çok geçmeden, *C. Üla* 1086/*Ağustos* 1675 de ölümünün⁵⁵ elbette büyük bir payı vardır. Çünkü, Murad Bey ölünce, oğlu Muhammad, Bey olmuştu⁵⁶ ama, çok geçmeden, kendisini kıskanan amcası Muhammad al-Hafsî, Bey'in kardeşi, kendisinin daha önce oğul edindiği Ali'yi kışkırttı. Ali, ordu ile çıkma işinde, ağası Muhammad Bey ile ortak olmayı istedi. Bu istek, beyleri birbirine düşürerek güçlerini azaltmak, böylece dayılığı güçlendirmek isteyen Memi Cemel'in işine geldi. Murad Bey'in iki oğlu arasındaki anlaşmazlığı görüşmek üzere, Divan, 26 *Recep* 1086/17 *Ekim* 1675 de toplandı. Ali, "Hak, bizden daha yaşlı olan amcamızdır" dedi. Divan, bu isteği kabul edip Muhammad Bey'i haletti, amcası Muhammad al-Hafsî'ye bey'at etti⁵⁷. Böylece, Muradoğulları hanedanı üyeleri arasında anlaşmazlık çıktı, çok uzun süren savaşlar

51 *Başâir, Zayl*, s. 8; *İthâf*, II, 45.

52 *al-Mûnis*, s. 196; *İthâf*, II, 45.

53 *al-Mûnis*, s. 197; *İthâf*, II, 46.

54 *al-Mûnis*, s. 197.

55 *al-Mûnis*, s. 197; *Başâir, Zayl*, s. 9; *İthâf*, II, 47.

56 *al-Mûnis*, s. 197; *İthâf*, II, 47.

57 *al-Mûnis*, s. 197, 225; *İthâf*, II, 47, 48.

oldu. Bir ara Ali Bey, sonra Muhammad Bey hâkim olur gibi oldu. Muhammad al-Hafsî, Osmanlı Devlet'inden paşalık alarak geldiyse de hâkim olamadı. Daha sonra, aynı hanedanda Ramazan ve Murad Beyler başa geçti. Bu hanedandan son Bey Murad, çok kan dökücüydü, bunun için kendisine "(A) bu Bâle" (Pala babası) denirdi Murad Bey Tunus ordusunu, savaşmak için Cezâyire götürürken, yolda, İbrahim Şerif ve arkadaşları tarafından öldürüldü, Muradoğulları hanedanı sona erdi 1114/1702⁵⁸. Ordu, İbrahim Şerif'e 13 muharrem 1114/10 Haziran 1702 de bey'at etti⁵⁹. İbrahim Şerif Bey, işleri iyi yürüttü, bir müddet sonra, Murad Beyin 1113/1701 de dayılığa getirmiş olduğu Kahveci Mehmed'i azletti, Kara Mustafa'yı Dayı yaptı, kendi kâtibi Sarı Mehmed Hoca'yı Kasaba Ağası yaptı Safer 1114/Temmuz 1702.

İbrâhim Şerif Bey, C. âhira 1114/Ekim 1702 de Kara Mustafa'yı dayılıktan azletti, başkasını dayı yapmadı, bu görevi de üzerine aldı⁶⁰. İbrahim Şerif, böylece, dayılıkla beyliği kendinde toplamış oldu. İbrahim Şerif'in gücü, kendisine, Osmanlı Devleti'nden paşalık da gelmesiyle ⁶¹ büsbütün arttı 1115 1703-4. Böylece, Tunus'ta nazarı ve fiili, hukikî ve gerçek tek hakim İbrahim Şerif oldu. İbrahim Şerif, daha önce, Murad Bey'in buyruğuyla İstanbulla gitmişti. İstanbuldaki yetkililer, Tunustaki iç karışıklıklar hakkında bilgi sahibi olmuşlardı. Osmanlı Devleti'nin, Tunusta düzen istediği muhakkak olduğuna göre, İbrahim Şerif Dayı Bey'e gelen paşalığın, Tunustaki bütün yetkileri İbrahim'in şahsında toplamağa yarıyacak üçüncü sıfat, yâni beylerbeyliği olduğu âşikârdır. Yoksa, İbrahim Şerif gibi muktedir, dayılık ve beyliği şahsında toplamış bir kişiye bir de paşalık verirsen, çoktanberi fiili hiçbir gücü kalmamış olan beylerbeyliğinde başka bir şahsı tutmanın makul bir sebebi olamayacağı açıktır.

İbrahim Şerif, çok geçmeden, ötedenberi Garp Ocakları arasında eksik olmayan savaşlardan birinde, R. Avval 1117/Temmuz 1705 te Cezayir ordusuna tutsak⁶² düşmeseydi, Tunusta iç düzenin devam edeceği, Paşalık Dayılık ve Beylik, onun gibi cesur bir kişide toplanmış olduğundan, hükmünü kolayca yürütebileceği tahmin olunabilir.

İbrahim Şerif tutsak düşünce, Divan üyeleri, kâhyası Ali oğlu Hüseyine beyliği âdetâ zorla kabul ettirdiler, kendisine bey'at ettiler 20 R. Avval 1117/12

58 Muhammad as-Sarrâc Al-Hulal, II, 111 b; *İthâf*, II, 78; *Başâir Zayl*, s. 9.

59 *İthâf*, II, 78.

60 *al-Hulal*, Tunus, Ahmediyya 4968, II, 112 a; *İthâf*, II, 81.

61 *al-Hulal*, 117 a; *İthâf*, II, 81.

62 *al-Hulal*, II, 120 a; *İthâf*, II, 83.

Temmuz 1705. Aynı gün, Kasaba Ağası Mehmet Hoca'ya Dayı olarak bey'at olundu⁶³. Mehmet Hoca'nın Dayı oluşunu çeriler istemiş, Hüseyin Bey, onların gönlünü kazanmak için muvafakat etmişti. Kasaba kapısı önünde önce Hüseyin Bey'e bey'at olunmuş sonra, onun huzurunda, çeri ileri gelenleri Mehmed Hoca'nın elini öperek bey'at etmişlerdi⁶⁴.

Cezayir ordusu, Tunusa gelip kenti almak istedi, kanlı savaşımlardan sonra, 19 C. Ahira 1117/10 Ekim 1705 gecesi çekilmeye başladı. Hüseyin Bey, kaçanları kovalayarak geri döndü⁶⁵.

Cezayir ordusu çekilince, çok geçmeden, Dayı - Bey rekabeti canlandı. Çeriler, ocaklılık ruhuyla Dayıyı tutuyorlardı. Bey, ise, başkent dışındaki halkla daha sık temas hâlinde idi. üstelik, ülkenin mâliyesi onun elinde idi.

Hüseyin Bey, çerilerin Dayıya bağlılığını bildiğinden, Mehmet Hoca'nın karşısına dikilmedi, başbuğları, başkent ileri gelenleri ni hediyeler vererek kendisine çekmeğe çalıştı.

Tunusun batı yöresindeki Bâce şehri ileri gelenleri, Cezayir ordusunun dönüşü dolayısıyla Dayıyı kutlamağa geldi. Dayı, kaçan Cezayir ordusuna yiyecek vermelerinden ötürü onlara çıkıştı ve hapsedti. Hüseyin Bey, bu heyetin salıverilmesini istedi. Mehmed Hoca dinlemedi⁶⁶.

Dayı, bazılarının da kışkırtmasıyla, Beyi ortadan kaldıрмаğa karar verdi. Dayının küçük kölesi Çelebi, konuşulanları, Dayı'nın niyetini Hüseyin Bey'e bildirdi.

Bey, pusatlarını kuşandı, tan atarken bağlılarıyla Kasaba kapısına geldi, kapı açılınca, Dayı'nın huzuruna girdi "Fahs yöresindeki göçebeler karışıklık çıkarmışlar, iş büyümeden bastırmak gerek, çıkmak için izin istemeğe geldim" dedi. Dayı, Bey'i orada tutturamadı, izin verdi.

Hüseyin Bey, Tunus şehrinden çıktı, güneye yöneldi, çevresine pek çok göçebe yığıldı⁶⁷. Dayı, ulemayı ve ileri gelenleri, dönmek için ikna etmek üzere Beye yolladı. Bey, Dayı'nın kendisine karşı niyetini anlattı. Gelen heyet de, Dayı'nın Bâce şehri ileri gelenlerinden 7 kişiyi asmış olmasından⁶⁸ dolayı ona kırgın ve kızgındı. Bey, bu heyetle, İbrahim Şerif'in azlettiği Kara Mus-

63 Muhammad as-Sarrâc, *al-Hulal*, Tunus, Ahmadiyya 4969, III, 3. a; *İthâf*, II, 87,

64 *İthâf*, II, 87.

65 *al-Hulal*, III, 10 b; *İthâf*, II, 90.

66 *al-Hulal*, III 15 b; *İthâf*, II, 91.

67 *İthâf*, II, 92.

68 *al-Hulal*, 16 a; *İthâf*, II 92.

tafa'nın dayı olmasını görüştü, kabul ettiler. Hüseyin Bey, Monastir şehrinde tutuk bulunan Kara Mustafa'yı getirterek Dayı yapı 10 *Ramazan* 1117/26 *Aralık* 1705⁶⁹.

Öte yandan, Tunustaki yeniçeriler, Dayı Mehmet Hoca'dan ulûfelerini istediler. Para olmadığı için onları bir müddet oyalayan Dayı, bir gün hepsini Kasaba Meydanına topladı, maaş isteyenin yağıyla savaşa çıkmasını istedi. Çeriler kızarak, hep bir ağızdan hal'ini istediler 15 *Ramazan* 1117/1 *Ocak* 1706⁷⁰. Atlılar Beye koşarak kendisini Tunusa çağrdılar halk da karşılamağa çıktı. Mehmet Hoca, Veli Seyyidi Ahmed b. Arûs zâviyesine sığındı, Çeriler onu zâviyeden çıkardılar, Bey'e götürürken yolda, Mellâsin'de öldürüp başını kestiler⁷¹. Adet üzere başın teşhiri tabii iken, Bey, teşhir ettirmede⁷².

Daha önce, Mehmet Hoca, Cezayirlilerin salıverdiği İbrahim Şerif'i, başa geçirmek için çağırmişti⁷³. Hüseyin Bey, Tunusa gelmekte olan İbrahim Şerif'i hile ile öldürttü⁷⁴. Tunus şehri içinde ikamet etmeyi tehlikeli gördüğü anlaşılan Bey, yakın bir mesâfedeki Bardo'ya taşındı, orada oturdu⁷⁵. Osmanlı Devleti'ne bağlı Tunus ülkesindeki ikinci hanedanın kurucusu olan Hüseyin Bey'den sonra gelen bütün beyler. Bardo'daki sarayda oturdular.

Hüseyin Bey, Dayı'nın öldürme yetkisine son verdi. Artık Dayı, kadınların verdiği ölüm cezasını, Bey'in tasdiki ve ve buyruğu üzerine yerine getirecekti. Artık Hüseyin Bey, Tunusun söz götürmez hâkimi idi. Önceleri oğlu olmadığından ağası Mehmed'in oğlu Ali'yi oğul edinmiş, onu iyi yetiştirmiş ve vergi toplamağa çıkan ordunun başına getirmişti⁷⁶. Bir Tunus gemisinin ele geçirdiği Ceneviz gemisinden çıkan tutsaklar içinde genç bir kız vardı. Hüseyin Bey müslüman olan bu kızla evlendi⁷⁷. Bu kadından, Mehmed, Ali, Mahmûd ve Mustafa adlarındaki oğulları doğdu⁷⁸. Büyük oğlu Mehmed büyüyünce, Hüseyin Bey onu, bir bakıma fiili veliahdlik demek olan ordu ile çıkıp vergi toplama işinin başına getirmeyi düşündü 1137/1724 - 25. Bu işi yapagelen yegeni ve evlâthğı Ali için, Osmanlı Devleti'nden paşalık istedi. Paşalık buyrul-

69 *al-Hulal*, III, 17 a; *İthâf*, II, 93.

70 *al-Hulal*, II 17 b; *İthâf*, II, 93.

71 *al-Hulal*, III, 25. b;

72 *İthâf*, II, 94.

73 *al-Hulal*, III, 16 b; *İthâf*, II, 93.

74 *al-Hulal*, III, s 25 b; *İthâf*, II, 94; al-Bâcî al-Mas'ûdî, *al-Hulâsa*, s. 119, Tûnis 1323.

75 *İthâf*, II, 95.

76 *İthâf*, II, 98.

77 Muhammed Şagîr b. Yûsuf, *al-Maşra*, Tunus, Ahmediyya 6557, 6 a.

78 *al-Maşra*, 6 b.

tusu ve kaftan gelince, Ali'nin paşalığı toplar atılarak ilân olundu. Hüseyin Bey, Ali Paşa'yı satın alarak onarttığı Ramazan Bey'in evine yerleştirdi⁷⁹. Ali ise, işlerde sözü geçmeyen, kukla durumunda bulunan paşalığa geirilmesine hiç memnun olmamıştı, bir kolayımı bularak kaçtı *Recep* 1140 / *Şubat* 1728 ve ayaklandı⁸⁰.

Dayı Kara Mustafa da 1139 / 1726 da ölmüş, Hüseyin Bey, kendi imamı Hacı Ali Lâz'ı dayılığa getirmişti⁸¹. Ali Paşa ile amcası Hüseyin Bey arasında uzun süren savaşlar oldu. Artık beylik iyice yerleşmişti. başa geçme mücadelesi Bey âilesi fertleri arasında idi. Sonunda, Ali Paşa oğlu Yunus, Hüseyin Bey'in başını, Kayravan yakınında kesti, *Safer* 1153 / *Mayıs* 1740⁸².

Ali Paşa Bey, Hacı Ali Lâz'ı önce dayılıhta bırakmış, sonra Mâtur'a sürmüş, Kasaba Ağası Mahmûd'u Dayı yapmıştı.

Daha sonra, Hüseyin Bey oğulları Mehmed ve Ali Beyler, Cezayir ordusuyla geldiler, Tunus ordusu yenildi. Cezayir ordusu başbuğu Hasan, Ali Paşa'yı boğdurdu *Zilhicce* sonu 1169 / 25 *Eylül* 1756. Artık hâkimiyet tamamen Beylerdedir. Öyle ki Mehmet Bey, Dayı Mehmed Kazdağlı'yı Kayravan'a sürdü, sonra orada boğdurttu, onun yerine Moralı Hasan'ı Dayı yaptı⁸³

Mehmed Bey'e, İstanbuldan paşalık da gönderilmiş, o sırada, 14 C. *Sâniye* 1172 / 12 *Şubat* 1759 da Mehmed Bey ölünce, yerine geçen kardeşi Ali Bey, Paşa olmuştu⁸⁴.

Artık Dayı, diğer birçok görevliler arasında, sıradan bir memur idi. Bey'in istediği, uygun gördüğü biri Paşa oluyordu. Buna bir misâl olarak 1231 / 1816 yılında, aynı hanedandan Hüseyin Beyin, oğlu Mahmûd'u paşa yapması, İstanbuldan gelen kaftanı törenle ona giydirmesi⁸⁵ anlaşılabılır.

79 *al-Maşra*, 7 b.

80 *al-Maşra*, 12 a; *İthâf*, II, 106.

81 *İthâf*, II, 105.

82 *al-Maşra*, 81 b; *İthâf*, II, 114.

83 *al-Maşra*, 137 a; *İthâf*, II, 156.

84 *Veizir Himmûda b. Abdilazîz, al-Kitâbul Bâsi*, Tunus, Ahmediyya 6553, I, 4 a.

85 *İthâf*, III, 122

Zamanla, Bey'in Dayı'yı azletmesi gayet tabii bir olay haline geldi. Sözelimi, Ahmed Bey, 23 C. *Sâniye* 1258/1 *Ağustos* 1842 de Dayı Trabluslu Mustafa'yı azletmiş, yerine baş Hanba Ahmedî Dayı yapmıştı⁸⁶. Tunusta son Türk Dayı Köşk Mehmed 21 *Safer* 1277/8 *Eylül* 1860 da öldü. Onun yerine, Başkent çerileri Mirlivası Selim, Zaptiye Reisi ünvanıyla tayin olundu⁸⁷.

86 *İhâf*, IV, 62.

87 *İhâf*, V, 42.